

Zvláštní fond (fond Z) operativního archivu Státní bezpečnosti

Jan Frolík

Počátky tohoto dodnes mediálně hojně prezentovaného fondu (byť se z archivního hlediska nejedná o fond v pravém slova smyslu, nýbrž o uzavřený depozitář s režimovým přístupem) lze – alespoň v podobě, v jaké existoval v roce 1989, – časově poměrně přesně určit do doby po 1. lednu 1958. Fond Z tedy nevznikl až na jaře 1990 z iniciativy (a buň ví jakých úmyslů) tehdejšího federálního ministra vnitra JUDr. Richarda Sachera jako utajovaný depozitář materiálů, jejichž původcem byla bývalá StB a které dokládaly spolupráci tehdejších prominentů (především ministrů či poslanců) se Státní bezpečností, jež měla být před veřejností zatajena v rámci jakéhosi tajuplného (a zavrženíhodného) spiknutí, jak dodnes tvrdí s nepolevující, ba přímo vášnivou vehemencí Petr Cibulka.

Vrátíme-li se tedy ve shodě s prameny k 1. lednu 1958, musíme konstatovat, že k tomuto datu vstoupila v platnost služební kniha Ministerstva vnitra, známá jako předpis A-oper-II-1, tvořící přílohu k rozkazu ministra vnitra (dále jen RMV), podepsaného ovšem v jeho zastoupení náměstkem Štefanem Demjanem,¹ č. 199 z 10. 12. 1957, jejíž plný název zněl Administrativa v agenturně-operativní práci součástí ministerstva vnitra.² Její článek 14, upravující postup při ukončení svazku a jeho uložení do archivu Ministerstva vnitra,³ se v odst. 2, písm. g) totiž také zmiňuje o „fondu zvláštního uložení“, do kterého měly být ukládány operativní svazky, „k jejichž zavedení dal souhlas ministr vnitra nebo jeho náměstek, a svazky, v nichž jsou soustředěny materiály celostátního významu“. Zde má tedy fond, později v profesním slangu označovaný jako „fond Z“, nepochybně svůj původ. Čl. 14 také stanovil, že svazky zvláštního uložení jsou ukládány přímo v centrálním archivu StB

¹ Demjan Štefan (1923–1996), plukovník, ve funkci náměstka ministra vnitra od 16. 4. 1956 do 30. 6. 1968, ve funkci vystřídal nechvalně proslulého I. náměstka Antonína Prchala, jehož agendu (především řízení operativních ústředních správ StB) z větší části na několik let převzal. Po odvolání z funkce sloužil krátkou dobu jako náčelník IV. správy a svoji kariéru ukončil jako referent krajského odboru pasů a víz v Praze. Nic jiného než „pracovat na vnitru“ zřejmě neuměl. Penzionován 28. 2. 1978.

² V této době se pojmy „součást MV“ a „příslušník MV“ používaly v rozporu s věcným stavem jako ekvivalent pojmů součást StB či příslušník StB. Blíže k tomu srov. FROLÍK Jan, *Ještě k nástinu státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948 – 1989, Sborník archivních prací* č. 2/2002, s. 517, pozn. 527. Tato pojmová nejednoznačnost skončila až v červenci 1964, kdy byl vydán RMV, který aplikoval zákon č. 101/1964 Sb. o sociálním zabezpečení v podmínkách rezortu Ministerstva vnitra. Ten jako první (pokud vím) zavádí legislativní zkratku, kterou definoval pojem „příslušník MV“ jako příslušníky StB, NZ, VB a vojsk Ministerstva vnitra. Srov. RMV č. 31 z 10. 7. 1964.

³ Jsou tím míněny výlučně operativní archivy StB, protože rezortní archiv Ministerstva vnitra vznikl až o řadu let později. Srov. RMV č. 31 z 30. 8. 1966, jímž byl k 1. 10. 1966 zřízen Centrální archiv Ministerstva vnitra (CA MV), který po dalším vývoji, ovlivněném zejména federalizací Československa v roce 1969 a jeho zánikem k 1. 1. 1992, se stal základem dnešního Archivu MV. Tento Centrální archiv MV však nepečoval o svazkovou agendu StB, jak nepřímou vyplývá z uvedeného rozkazu ministra vnitra o jeho zřízení. Později snad došlo k bližší nejasným sporům, a proto bylo třeba rozdělení odpovědnosti stanovit zcela přesně. „Archivuje písemnosti vzniklé z činnosti útvarů FMV a federálních útvarů SNB s výjimkou písemností, na něž se vztahují služební předpisy A-oper-II-1, A-oper VI-2 [obdobný předpis o svazcích vzniklých z činnosti útvarů operativní techniky StB – J. F.] a přílohy k RMV č. 44 z 23. 12. 1963.“ Srov. RMV ČSSR č. 27 z 6. 5. 1971, kterým byl vydán organizační řád vnitřní správy FMV, pasáž týkající se oddělení archivní a spisové služby.

(„u I. zvláštního odboru“) a že o způsobu uložení rozhoduje náčelník tohoto odboru, jímž byl tehdy Bedřich Radoň.⁴ Uvedený předpis rovněž stanovil, že při uložení do fondu Z je také určen funkcionář, který schvaluje případné zapůjčení svazků z archivu. Obdobné předchozí předpisy se o podobném fondu (či depozitáři) nezmiňují, a proto tuto problematiku nijak neupravují.⁵

Na druhé straně je ovšem také jisté, že cosi jako fond Z existovalo v podobě neupravené žádným předpisem i před tímto datem. Zachovaly se totiž archivní protokoly nadepsané „Zvláštní fond vyšetřovacích spisů“, vedené od 4. 3. 1952 do 3. 12. 1957, a také archivní protokol označený pouze zkratkou „ZO“ (zjevně „zvláštní operativní“), vedený od 15. 8. 1957 (první osobou, jejíž svazek byl zde zapsán byl jistý Marx; bohužel Josef) do 22. 10. 1958. Ze záznamů v těchto protokolech je také zřejmé, že z těchto tematických řad (obdobný archivní protokol uložených agenturních svazků se nezachoval) byly některé spisy a svazky převedeny do fondu Z, jehož „řádné“ zřízení jsem popsal výše, jiné byly předány do archivů krajských správ a zbylé byly zařazeny do pražského archivu, což bylo nutně spojeno s rozsáhlým přemanimulováním fondů v operativních archivech i přečíslováním uložených spisů.

Ani to však není všechno: vyšetřovací spisy osob, odsouzených ve stranických procesech či operativní svazky stranických prominentů, jímž svého času StB rovněž věnovala tzv. kontrarozvědnou pozornost, o nichž bude ještě řeč níže, zde rovněž nenajdeme. Zřejmě byly uloženy někde jinde (snad v trezorech sekretariátu ministra atp.). To však zřejmě již nikdy s jistotou nedovíme. Můžeme pouze spekulovat nad skutečností, že tyto nejstarší archivní protokoly „profondu“ Z jsme našli v roce 1991 při vyklizení trezorové místnosti ve Studijním ústavu, kam byly zřejmě urychleně předány po ukončení manipulačních aktivit, nejspíše ještě v roce 1958, jistě však před vznikem rezortního archivu v roce 1966. Některé registrační protokoly krajských správ, zrušených při reformě státní správy v roce 1960, byly totiž naopak objeveny ve fondech nástupnických krajských správ. Z toho lze vyvodit závěr (možná ukvapený), že k uložení těchto archivních protokolů došlo v době, kdy nic vhodnějšího, než místnosti Studijního ústavu k dispozici nebylo.

Fond Z (tedy fond zvláštní úlože) nebyl zrušen ani pozdějšími novelizacemi příslušného předpisu A-oper-II-1.⁶ Jedinou změnu, kterou tyto novelizace zavedly, byla změna oprávnění při rozhodování o tom, zda má být příslušný svazek (či vyšetřovací spis) uložen ve fondu Z. Jestliže původní předpis z roku 1958 striktně stanovil, že zde mohou být uloženy pouze materiály, které vnikly se souhlasem ministra či jeho náměstků, postupně se okruh osob, oprávněných rozhodnout o tom, že takový materiál bude uložen ve fondu Z, rozšířil i na náčelníky ústředních správ a správ StB při krajských správách SNB, ba dokonce i na náčelníky odborů ústředních správ.

Tři měsíce po schválení předpisu, tedy po uplynutí doby, která byla pravděpodobně nutná k vybudování příslušného odděleného a chráněného depozitáře (počátkem léta 1990, kdy jsem tento depozitář viděl já, měl podobu trezorové místnosti v budově centrály Státní bezpečnosti v pražské Thákurově ulici a klíče od

⁴ Radoň Bedřich (1911–1961), podplukovník, ve funkci náčelníka I. zvláštního odboru od 1. 12. 1954 do 31. 1. 1960. Služební poměr ukončen úmrtím.

⁵ Srov. zejm. TRMV č. 77 z 28. 4. 1954.

⁶ Srov. zej. RMV č. 78 z 1. 10. 1959, RMV č. 24 z 15. 9. 1962, RMV č. 44 z 22. 9. 1973 a nakonec poslední novelizaci, vydanou formou RMV č. 4 z 25. 1. 1978.

nej měli pouze pracovník pověřený jeho správou a náčelník statisticko-evidenčního odboru FMV, do jehož trezoru je správce fondu ukládal při jakémkoliv odchodu z pracoviště), v pondělí 3. března 1958, začalo – zjevně bez zbytečných průtahů a ve spěchu – vlastní soustředování vybraných svazků do „fondu zvláštní úlože“. O jeho počátcích a dalším průběhu nás informují pouze archivní protokoly fondu Z, protože jiný pramen, s výjimkou dílčích a zcela obecných zmínek, uvedených v pozn. 6, na několik desetiletí k dispozici není. Z tohoto pramene ovšem lze zjistit jednu velmi podstatnou věc. Svazky byly do fondu Z ukládány ve třech tematických řadách: svazky agenturní, svazky tzv. kontrarozvědného rozpracování (tj. osob tehdejšími režimem sledovaných) a řada vyšetřovacích spisů, označených ZA, ZO (zvláštní operativní) a ZV.

Z této nesporné a plně doložitelné skutečnosti ovšem vyplývá nesmyslnost tvrzení, že do fondu Z byly ukládány pouze a výlučně svazky tzv. špičkových agentů bývalé StB (přiznávám se, že obsahu tohoto pojmu příliš nerozumím). Opak je pravdou, od samého počátku vzniku fondu Z tomu tak nebylo. Agenturní svazky tvořily vždy pouze část fondu Z, a to nikoliv tu nejobjemnější. Tato „hypotéza“ má i své věcné a logické vady. Při vzniku agenturního svazku nemohl pochopitelně nikdo předpokládat, k jakým výsledkům právě navázaná spolupráce povede a jak významným se čerstvě získaný agent stane, jaké budou posléze jeho zpravodajské možnosti a tedy i využití. Proto byl takový svazek přinejmenším od června 1954 zapsán (jako kterýkoliv jiný) do příslušného registračního protokolu. Teprve po ukončení spolupráce byl takový svazek po vyhodnocení vzhledem k svému obsahu uložen do fondu Z. Jinak řečeno i svazky agenturních spolupracovníků z fondu Z i se jmény osob, ke kterým byly vedeny, jsou zapsány v registračních protokolech a nikdy nebyl učiněn pokus takový zápis v registračních protokolech zničit či znečitelnit. V důsledku této dokazatelné skutečnosti se tvrzení, že fond Z měl zlikvidovat všechny stopy po existenci takových (či jiných svazků a spisů v něm soustředěných), jeví jako věcně a logicky neudržitelné.

Jak již bylo řečeno s ukládáním bylo započato podle nesporně dobových zápisů 3. března 1958. Zajímavé ovšem je, že do fondu Z byly uloženy i vyšetřovací spisy, na něž se předpis A-oper-II-1 vůbec nevztahoval. Toto zatím nevysvětlitelné překročení rámce platného předpisu bylo napraveno až v roce 1963.⁷

Nelze však přehlédnout, že právě do řady vyšetřovacích spisů bylo během doby učiněno nejvíce zásahů, v jejichž důsledku se zdaleka nezachovala v původní podobě. Ostatně není ani divu, neboť první vyšetřovací spis, který zde byl pod pořadovým číslem 1 založen, se týkal Rudolfa Slánského. Najdeme zde i jména jako Artur London, André Simon, Karel Šváb, Otta Šling a řadu dalších. Mj. i Antonín Patejdl a Jaroslav Brož.⁸ Jde prostě o rozsáhlou kolekci vyšetřovacích spisů,

⁷ Teprve *Směrnice pro spisový pořádek, hláskou službu a statistické vykazování na úseku vyšetřování ve Státní bezpečnosti*, vydaná jako příloha k RMV č. 44 z 23. 12. 1963, v čl. 9 upravovala vyřídování a zvýšenou ochranu některých vyšetřovacích spisů. Po pěti letech tak bylo umístování vybraných vyšetřovacích spisů do fondu Z formálně legalizováno. Tentýž předpis také striktně stanovil (čl. 4, odst. 1), že „do vyšetřovacích spisů nelze zakládat agenturně-operativní materiály, tyto materiály se vrátí operativním součástem“. Od této doby se přestaly u vyšetřovacích spisů vyskytovat informačně poměrně bohaté (a v některých případech obzvláště cenné operativní podsvazky, s jejichž pomocí lze často zjistit zákulisí případu, tj. metody, jakých příslušníci StB použili, aby jimi rozpracovaný případ skončil u soudu).

⁸ Antonín Patejdl, svého času tajemník Rudolfa Slánského, byl vyšetřován několik let a posléze bez soudního uzavření případu propuštěn z vyšetřovací vazby. Po několika letech se stal ředitelem tehdy prestižního gymnázia Nad Štolou (byť měl učitelskou aprobaci pouze pro nejnižší stupeň), sousedícího

vztahujících se k tzv. stranickým procesům. Prakticky všechny tyto vyšetřovací spisy byly v roce 1962 postoupeny ÚV KSČ (zbytek v roce 1965) a do fondu Z se jich vrátilo počátkem 70. let pouze několik. Vlastně jen ty, které patřily k osobám, které byly rehabilitovány soudně i stranicky a před zatčením sloužily jako příslušníci Sboru národní bezpečnosti, jako Josef Pavel, Osvald Závodský, Ivo Milén, Oskar Valeš, Vladimír Šmolka a ještě několik dalších, mj. i Miroslav Pich-Tůma.⁹

Z historického hlediska je však velmi důležité, že do této tematické řady byly založeny i výsledky vyšetřování, které z popudu L. Štrougala shromáždila od roku 1962 zvláštní komise, jejímž cílem mělo být objasnění mechanismu tzv. porušování socialistické zákonnosti, stejně jako i objasnění některých konkrétních případů (např. akcí Kámen, Čihošťský zázrak a ještě několika dalších). Tyto spisy zůstaly zachovány a po roce 1991 byly z operativního archivu převedeny do pražského oddělení rezortního Archivu MV a zpřístupněny badatelům. Zejména cenná je kopie dopisu „Velkému metaři“, jehož originál, jak známo, adresátka zničila. Před doručením jej však kurýr (a dvojitý agent) poskytl StB, která pořídila jeho fotokopii.

Obdobně archivní protokol svazků operativního rozpracování, tj. osob, jež StB sledovala, obsahuje zpočátku především jména prominentních komunistů, případně funkcionářů Národní fronty. Nalézáme zde totiž jména jako Václav Nosek (ministr vnitra), Jindřich Veselý (první velitel StB), dokonce i jméno Ladislava Kopřivy (první ministr národní bezpečnosti), Anežky Hodinové-Spurné, Ladislava Štola, Bohumíra Lomského, ale také Josefa Plojhara, Jana Fierlingera, Otokara Šimůnka či Aloise Zahajského (druhdy velitel krajských útvarů StB v Brně a v Praze). I tyto svazky byly vesměs v roce 1962 či 1965 předány ÚV KSČ a někdy se u nich objevuje pozdější poznámka, že budou uloženy v Archivu ÚV KSČ.

Archivní protokol agenturních svazků obdobná „politická“ překvapení neobsahuje. Zpočátku jsou zde zanesena zjevně jména cizinců (a jde o jména, která dnes již nikomu nic neříkají), což bylo v souladu s dobovým předpisem: v 1.

s budovou Ministerstva vnitra. Jeho manželka Marie Patejdlová se v 70. letech v hodnosti plukovníka stala jako jediná žena v historii FMV náčelnicí Správy pasů a víz, tedy jedné z ústředních správ, a stala se tak – až do r. 1990 – jedinou ženou v nejvyšší funkci na FMV vůbec. Z hlediska vývoje fondu Z, je však spíše zajímavé, že za ředitelování A. Patejdlu zasedl do středoškolských škamen i pozdější pilíř české křesťanské pravice Václav Benda, jehož vyšetřovací spis umístil do fondu Z pro změnu zase JUDr.

Richard Sacher. Obdobný byl případ Jaroslava Brože, bývalého přednosty pasového a vízového odboru, který se v roce 1968 na Ministerstvo vnitra vrátil do funkce zástupce náčelníka Správy pasů a víz a po srpnu 1968 umožnil řadě osob (mj. i Jiřímu Pelikánovi) vycestovat z Československa s pomocí krycích cestovních pasů. Sám poté emigroval do Velké Británie, kde se jeho stopa ztrácí. Jeho operativní svazek, vzniklý po jeho emigraci, však ve fondu Z uložen není, nýbrž byl po ukončení uložen v „běžném“ depozitáři. Což opět odporuje všemu, co nám o fondu Z tvrdí pan Petr Cibulka a jeho věrní.

⁹ Srov. AMV Praha, f. A 31, i. j. 22, Záznam o předání písemností k osobám: O. Závodský, K. Černý, I. Milén, B. Pokorný, V. Šmolka, O. Valeš, Š. Plaček, M. Pich-Tůma, F. Novotný. Šlo o vnitřní převod, kterým tyto materiály předalo tehdejší 5. oddělení statisticko-evidenčního odboru tehdejšímu 1. oddělení „do trvalé úlože“. Průvodní dopis nese datum 25. 3. 1971. Znamená to, že někdy předtím se tyto spisy vrátily na Ministerstvo vnitra. Není ovšem vyloučeno, že odesílatelem nebylo ÚV KSČ (respektive některé oddělení jeho aparátu), nýbrž Vyšší vojenský soud v Příbrami. Otázka předávání materiálů z archivů a registratur Ministerstva vnitra stranickým komisím a orgánům je totiž zatím velmi nepřehledná. V Archivu Ministerstva vnitra existuje řada předávacích seznamů a vyžádá si ještě dlouhou a mravenčí práci, než se nám (ve spolupráci s kolegy ze SÚA Praha) podaří zjistit, o jaké materiály vůbec šlo (z některých předávacích protokolů to jasné není, protože je tvoří pouze přehled čísel jednacích, takže je pouze zřejmé, že nejspíše nešlo o vyšetřovací spisy či operativní svazky). Teprve pak bude možné konstatovat, které z předaných materiálů se dnes nacházejí v Archivu ÚV KSČ, které byly případně dále předány tzv. archivu Ústavu dějin socialismu, které se vrátily zpět do Archivu MV a byly následně zmanipulovány do jeho fondů a které je nejspíše bohužel nutno považovat za ztracené.

polovině 50. let totiž souhlas k zavázání agenta-cizince mohl vydat pouze ministr.¹⁰ Ovšem tento protokol se zřejmě nezachoval v původním stavu: první zápis pochází až z 5. 9. 1963. Samotná kniha (má formu předepsaného tiskopisu, včetně příslušného skladového čísla – 732-55) archivního protokolu sice vykazuje zřetelné známky častého používání, obsahuje však i dnes původních 200 listů. Zdá se tedy, že nejde o původní tiskopis. Spíše se proto kloním k názoru, že tento původní tiskopis, který zřejmě obsahoval jména agentů, jejichž svazky byly zapsány od roku 1958, byl počátkem 60. let předán rozvědce Ministerstvo vnitra (I. správě).¹¹ Ta pak možná – věrná svému zvyku utajit pokud možno všechno, co se týkalo již jen samotné její existence, – trvala na co možná největší míře konspirace i v tomto případě. Jde ovšem pouze o dohad, je však možné, že právě zde je třeba hledat příčinu toho, že nejstarší záznamy počínaje rokem 1958 v tomto případě k dispozici nejsou.

K dalšímu rozšíření fondu Z došlo v 2. polovině roku 1963, kdy byl do tohoto depozitáře na určitý čas uložen i tzv. fond R (rehabilitace). Dne 4. dubna 1963 totiž plénum ÚV KSČ projednalo Zprávu komise o porušování stranických zásad a socialistické zákonnosti v období kultu osobnosti. Zpráva shrnovala závěry zvláštní komise k politickým procesům v letech 1949–54. Pod slovem „politický“ se ovšem rozuměli prakticky výlučně tzv. stranické procesy, tj. represivní zásahy politické policie a justice proti stranickým funkcionářům a členům KSČ v důležitých hospodářských funkcích. V návaznosti na závěry pléna ÚV KSČ vydal tehdejší ministr vnitra Lubomír Štrougal rozkaz shromáždit veškeré materiály, kterými disponovala Státní bezpečnost, ať už vyšetřovací či operativní, soudně a stranicky rehabilitovaných osob, vyjmout z evidence evidenční karty těchto osob a uložit je odděleně od běžných archivních fondů.¹² Depozitář fondu Z se pro tento účel přímo nabízel. Přínejmenším v Praze, fondy R byly totiž vytvořeny i v operativních archivech StB při krajských správách.

Bohužel všechny materiály fondu R, které byly soustředěny v Praze do fondu Z, s výjimkou těch, jež byly předány stranickým orgánům a komisím k dalšímu šetření, byly později, v době, kterou se nám bohužel nepodařilo blíže vymezit (nejspíše ale v 70. letech), bez výjimky zničeny. Přínejmenším v Praze. V českých zemích zůstaly fondy R zachovány pouze v Hradci Králové, Brně a v Ostravě, ačkoliv právě v těchto dvou posledních krajských městech byly operativní archivy jinak popleněny velmi důkladně a důsledně, ba přímo se znalostí věci. V depozitáři fondu Z zůstaly pouze vyjmuté evidenční karty a také evidenční soupisy, obsahující obvykle pouze stručnou anotaci, shrnující v několika krátkých větách obsah zničeného spisu, stejně jako jméno osoby, ke které byl veden.

Po této nedlouhé epizodě s fondem R již fond Z „žil“ svým vlastním životem, řídícím se podle předpisů, uvedených v pozn. 6. K posledním „řádným“ uložením archivních materiálů do fondu Z došlo ještě v lednu a v únoru 1990. Pro náš další výklad je však mimořádně důležitá skutečnost, že fond Z měl vlastní archivní protokoly, z čehož vyplývá, že zde ukládané materiály nejsou zapsány v ostatních archivních protokolech, vedených do konce roku 1989.

¹⁰ Srov. tajný rozkaz ministra národní bezpečnosti (dále jen TRMNB) č. 36/1951, čl. 49.

¹¹ Srov. FROLÍK Jan, Ještě k nástinu organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948 – 1989, Sborník archivních prací č. 2/2001, s. 398 a zejm. s. 490, pozn. 107.

¹² Srov. RMV č. 28 z 9. 9. 1963 a zejména obšírně AMV Praha, f. A 6/3, i. j. 907.

Na samém počátku dubna 1990 došlo k události, která založila mediální slávu fondu Z. Dne 2. dubna tehdejší federální ministr vnitra JUDr. Richard Sacher vydal pokyn, podle kterého byly do fondu Z soustředěny materiály (avšak pouze z pražského archivu StB,¹³ které se týkaly nově kooptovaných členů Federálního shromáždění, členů vlád a ústavních činitelů vůbec. Mimopražské archivy StB, tj. archivní depozitáře bývalých 1. (statisticko-evidenčních) oddělení správ StB při krajských správách SNB, se tehdy totiž již nalézaly v působnosti nově založeného Úřadu na ochranu ústavy a demokracie, na nějž se sice jeho pravomoc rovněž vztahovala, ale pokud jde o archivy na území dnešní Slovenské republiky, šlo by již tehdy o opatření mimořádně politicky choulostivé, které by se jistě setkalo se značně negativním ohlasem slovenských politiků.

Pokud jde o povahu soustředěných materiálů, jednalo se především o vyšetřovací spisy, druhou největší skupinou byly operativní svazky kontrarozvědného rozpracování a pouze čtyři svazky svou povahou patřily do tematické řady agenturních svazků (dva důvěrníci, jeden kandidát tajné spolupráce a jeden agent). V žádném případě tedy není pravda, že všechny svazky a spisy, které nechal tehdy JUDr. Richard Sacher soustředit do fondu Z, byly svazky vysoce postavených agentů bývalé StB, respektive agentů, kteří po listopadu 1989 zaujali místa vysoce postavených ústavních činitelů či vysokých úředníků státní správy, což před zahájením razantní privatizace zahrnovalo i klíčové pozice v hospodářsko-správním aparátu.

Tyto materiály původní archivní čísla měly, protože původně byly zapsány v běžných archivních protokolech. Jestliže u starších materiálů, tj. uložených do fondu Z před 2. dubnem 1990, nebyly původně vyznačené blokace, tedy souhlas předlistopadových vyšších funkcionářů StB a Federálního ministerstva vnitra, respektovány, u skupiny materiálů uložených do fondu Z na základě výše uvedeného rozhodnutí ministra Sachera zůstala tato blokace zachována v podobě souhlasu ministra vnitra se zpřístupněním uložených materiálů. Ministr Sacher však učinil bohužel ještě jeden zcela nesystémový krok. Do evidence zájmových osob nechal založit i nové karty se jmény těch ústavních činitelů, k nimž žádné materiály v operativních archivech StB neexistovaly. Chtěl tím docílit toho, aby mu byl ohlášen pokus o lustraci jakéhokoliv ústavního činitele bez výjimky.

Ve skutečnosti tím však dosáhl – jistě nechtěně – toho, že obrátil-li se kdokoliv z tehdejšího Úřadu na ochranu ústavy a demokracie na ústřední lustrační pracoviště s dotazem na kteréhokoliv kooptovaného poslance, člena vlády atp. dostalo se mu automaticky odpovědi, že jde o osobu, jejíž materiály jsou přístupné pouze se souhlasem federálního ministra vnitra. Protože zpočátku tvořili zaměstnanci Úřadu na ochranu ústavy a demokracie převážně reaktivovaní příslušníci StB, kteří byli po roce 1968 propuštěni a kteří o systému blokad a existenci fondu Z věděli, byla legenda o rozsáhlosti fondu Z a zejména jeho novém obsahu na světě. Tu pak předali mladým nadšencům, kteří od konce jara 1990 přicházeli budovat novou, tehdy ještě československou kontrarozvědku. Šlo většinou o muže a ženy, plné entuziasmu, ale bohužel i romantických představ o tajuplném zákulisí světa zpravodajských služeb, pro něž bylo odhalování spiknutí, sahajících až na místa, nejvyšším vysněným cílem.

¹³ Pražský archiv byl společným archivem centrály StB a pražského útvaru StB.

Byli zřetelně ovlivněni knihou Josefa Frolíka Špión vypovídá, která v té době právě vyšla v oficiálním českém vydání (do té doby ji znali pouze čtenáři samizdatů). Mjr. Frolík se v ní mnohokrát zmiňuje o kompromitujících materiálech, přechovávaných v trezorech ministra vnitra Rudolfa Baráka i jeho předchůdců, jež měly dokládat spolupráci tehdejších čelných funkcionářů KSČ s německými bezpečnostními složkami či prvorepublikovou státní policií či četnictvem.¹⁴ Analogicky dospěli k závěru, že fond Z je oním Barákovým trezorem nové doby a jeho obsah je podobný, pouze s tím rozdílem, že Gestapo či SD nahradila Státní bezpečnost.

Svá podezření (a v podstatě obskurní úvahy) poté, co jim jejich lépe informovaní nadřízení nepopřávali příliš sluchu, pak ochotně poskytovali Petru Cibulkovi, v jehož službách (případně ve službách málo čteného, ale zato hlučného Českého deníku) také někteří z nich skončili. Výsledkem celého tohoto sledu nepochopení pravého stavu věcí bylo ovšem to, že legenda o fondu Z získala pozoruhodnou a zřejmě nezničitelnou životnost.

Přispěl k tomu i nepřilíš šťastný krok nového vedení Federálního ministerstva vnitra, které vzniklo po volbách v roce 1990, jímž opatření exministra Richarda Sachera vlastně ponechalo v platnosti. Dne 8. října 1990 adresoval tehdejší ředitel statisticko-evidenčního odboru mjr. JUDr. Josef Rambousek federálnímu ministrovi vnitra Ing. Jánů Langošovi referátník, v němž mu navrhl aktualizovat původní Sacherovo opatření z 2. dubna 1990 podle aktuálního politického stavu a s přihlédnutím k personálním změnám ve složení vlád a zákonodárných sborů. Příslušný referátník se však ani slovem nezmiňuje o materiálech, které byly do fondu Z uloženy před listopadem 1989, a proto ani neobsahuje žádné návrhy, jak s nimi v radikálně změněné situaci naložit.¹⁵ To, že ministr Ing. Ján Langoš v této podobě návrh schválil, aniž si nechal pořídit zevrubnou informaci o rozsahu a původu fondu Z, považuji za zásadní chybu, která umožnila legendě o fondu Z další existenci. Je sice na jednu stranu nesporné, že určitá ochrana materiálů, existujících k ústavním činitelům, jejichž původcem byla Státní bezpečnost, byla v oné vzrušené, ba spíše hektické době nespíše nezbytná. Chránit obdobným způsobem fond Z jako celek již však nemělo věcné ani politické opodstatnění.

¹⁴ V rámci zpravodajského oddělení pražského policejního ředitelství existoval útvar, který se dokonce i oficiálně nazýval „Protikomunistická centrála“. Jeho úkolem bylo v celostátním měřítku koordinovat policejní (a četnickou) činnost namířenou proti KSČ, vést kartotéku jejích členů a sympatizantů a také řídit její infiltraci policejními informátory; dodejme, že nikoliv bezúspěšně. Některé z těchto informátorů státní policie a četnictva pak převzalo do svých služeb Gestapo; dost možná, že kariéra neslavnějšího a nejnebezpečnějšího informátora Gestapa v řadách ilegální KSČ Jaroslava Fialy začala již za první republiky. V tomto případě však jde o velmi vratkou hypotézu, opírající se o pramennou základnu povahy spíše narativní. A není divu, materiály příčinnivě shromážděné pracovníky „Protikomunistické centrály“ čeští policisté v souladu s nařízením svých nadřízených disciplinovaně předali pražské služebně Gestapa, jejíž písemnosti byly – jak známo – bezmála v úplnosti spáleny v prvních květnových dnech roku 1945 na nádvoří pankrácké věznice. Zachovalo se pouhých šest kartonů, obsahujících i některé ohořelé listy, jež jsou uloženy ve Státním ústředním archivu v Praze. Jaroslav Fiala byl pak popraven samotnými Němci 2. 5. 1945 v Terezíně. Budíž zde připomenuto, že infiltrace komunistické illegality (jeden u ústředních výborů nevyjímaje) konfidenty Gestapa byla po celá 50. léta tabuizovaným tématem. Teprve v „liberálních“ 60. letech byla její existence přiznána, příznačně ovšem v málo čtených a (dnes bohužel bezmála zapomenutých) sbornících *Příspěvky k dějinám KSČ* a nástupnické *Revue dějin socialismu*, kde o ní psali Jan Kuklík a dnes již nežijící Ladislav Niklíček.

¹⁵ Srov. AMV, f. A 31/3, i. j. 22, Referátník ve věci ochrany údajů v evidencích statisticko-evidenčního odboru Úřadu pro koordinaci a řízení.

Tento pokyn byl závazný až do přijetí zákona o ochraně utajovaných skutečností č. 148/1998 Sb., který vstoupil v platnost 1. listopadu 1998. Po přijetí tohoto zákona nelze pracovníkům Národního bezpečnostního úřadu či pracovníkům Bezpečnostní informační služby, pokud provádějí k jakýmkoliv osobám šetření o státní spolehlivosti, odpírat či podmiňovat přístup k jakýmkoliv informacím. Lze tedy říci, že k 1. listopadu 1998 systém blokad (ministrské nevyjímaje) ztratil svoji funkčnost, protože se ocitl v rozporu s platným zákonem. Interní opatření, mající povahu podzákoně normy nejnižší právní síly muselo ustoupit normě výrazně vyšší právní síly, ztratilo následně účinnost a fakticky zaniklo i bez formálního zrušení.

Závěrem lze tedy shrnout: fond Z přestal jako funkční část operativního archivu existovat po vzniku Národního bezpečnostního úřadu, protože opatření o blokaci některých archivních materiálů se ocitla v rozporu s nově přijatou legislativní úpravou. Jedinou „vzpomínkou“ na fond Z (která však nemá prakticky žádný význam a funkční dopad) jsou původní archivní čísla z archivních protokolů fondu Z, týkající se materiálů, uložených do tohoto fondu před listopadem 1989. Jak jsem již uvedl, je tomu tak proto, že tyto materiály, pokud vznikly od dubna 1958 do února 1990, nikdy „obvyklá“ archivní čísla neměly. Jejich připsání k „běžným“ archivním protokolům by narušilo vypovídací hodnotu archivních čísel (podle výše archivního čísla lze s přesností tří až pěti let odhadnout dobu, kdy byl svazek či spis archivován) a nutně by si vyžádalo kompletní přečíslování záznamů na evidenčních kartách. To představuje takový objem práce, že by šlo o operaci časově značně náročnou a vzhledem k jejímu faktickému významu i značně ztrátovou. Zpětné zařazení spisů do běžných archivních řad podle doby vzniku by znamenalo navíc i následné kompletní přečíslování všech archivovaných spisů. Jejich pouhé přiřazení na konec uzavřených řad v archivních protokolech by totiž pouze existenci fondu Z převedlo do jiné podoby.

Zdůrazňuji, že zachování původního číslování neznámá, že jde o materiály nepřístupné osobám, k nimž se vztahují (nebo jejich příbuzným, pokud tyto osoby již zemřely, ve smyslu archivního zákona, což se týká vyšetřovacích spisů), nebo oprávněným subjektům z řad státních orgánů či institucí či zájemcům z řad žadatelů ve smyslu zákona č. 107/2002 Sb.